

הרב ארי יצחק שבט

התכתבות בין הראי"ה קוק והרב אברהם בעניין הסכמה לספר

דרכי לימוד מעשה בראשית וקדמות ספר הזוהר

אגרת בקשת הסכמה¹ מאת הרב אברהם דובער כהנא שפירא² עבור מחבר אחר

יום א, ז' לחדש אייר תרצ"ד, קוונא.

אל מע"כ ידי"נ וידיד כב"י³ הגאון הגדול מופה"ד⁴ כו' כש"ת⁵ מוהרא"י קוק נ"י ראש רבני אה"ק תוב"ב ולכא"ל⁶

של' וברכה מרובה.

אחד"ש מעכ"ג באה"ר⁷,

1. במרכז התיעודי שבבית הרב מצויות כ-400 (!) הסכמות לספרים שונים של מרן הראי"ה קוק זצ"ל, שהננו מוציאים לאור בע"ה תחת הכותרת: 'הסכמות הראיה - מהדורה מורחבת ומוערת'. החלק הראשון, הכולל 233 הסכמות משנות תרנ"ז-תרפ"ח ביניהן עשרות רבות (!) של אגרות 'חדשות' שטרם ראו אור באף אחד מספרי הרב זצ"ל, יוצא לאור בימים אלה. בשנת תשמ"ח, הוציאו ר' יוחנן ישמח הי"ד והרב בנימין זאב כהנא הי"ד, שני אברכים תלמידי ישיבת מרכז הרב שנהרגו בצעירותם, את המהדורה הראשונה של 'הסכמות הראיה' שבה כ-100 הסכמות. המהדורה המורחבת כוללת גם את ההסכמות הראשונות, עם תוספת ביאור ומקורות, ועם רקע ביוגרפי והיסטורי. ההדגשות להלן אינן במקור.
2. הרב אברהם דובער כהנא שפירא (תרל"א-תש"ג 1870-1943), מגדולי הפוסקים בדורות האחרונים ומחבר שו"ת דבר אברהם. היה חתנו של הרב ירוחם יהודה ליב פרלמן, 'הגדול ממינסק'. למד בוולוז'ין, שם היה פעיל בתנועת חובבי ציון. בגיל 43 מונה לרבה של קובנה, שם כיהן כגאב"ד האחרון באחת העיירות היהודיות החשובות ביותר בליטא. נספה בשואה בגטו קובנה.
3. כל בית / בני ישראל.
4. מופת הדור.
5. כבוד שם תפארתו.
6. ולכל אשר לו. ראו באגרות לראי"ה, ירושלים תש"נ, אגרות 20 ו-22, שהייתה לרב שפירא חברות, התכתבות ופעילות משותפת למען ארץ ישראל גם עם בנו של הרב, הרצי"ה.
7. אחר דרישת שלום מעלת כבוד גאונו באהבה רבה. ראו באגרות לראי"ה, על פי המפתח בסוף הספר, תארים וגילויי חיבה והערכה מיוחדים שכתב בשמונה אגרות נוספות אל הראי"ה, למשל: "הרבוק באהבתו". ראו בהמשך בהערה 11.

אחד הרכנים הנכבדים בארצנו המציא אלי מחברתו "חמר לעבודה" בחקירת הכתובים במעשה בראשית ע"פ מסקנות המדע, וביקש ממני לחוות דעתי. עוד טרם נגשתי לעבור על פני המחברת לבררה אמרתי שראוי המחבר לתהלה גם בעד המחשבה לטובה לחודא ודבריו הנכונים האמורים בפתיחתו. ואז בהחלי לעמק בדבריו ראיתי שיש בו יותר מנסיון קל-ערך בכל מובן. לפיכך אמרתי אשלח את המחברת למעכ"ג שהוא בעיני המומחה היותר גדול במקצועות אלו⁸ ויהנה לי לשמוע חוות דעתו ואפשר שיש לחזק ידי המחבר נ"י ולהרחיב את הענין.

והנני ידידו ואוהבו הדוש"ת מכבדו ומוקיר ערכו,
אברהם דובער כהנא שפירא

אגרת תשובתו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל

כ"א אייר תרצ"ד⁹

הדרת כבוד רב חביבי הגאון הגדול פאר הדור מו"ה ר' אברהם דוב הכהן שפירא¹⁰ שליט"א, הגאב"ד קאוונא והמדינה יצ"ו.

שלו' וברכה באה"ר.¹¹

אחדשה"ט דכ"ג באהבת אומן,

הגיעני מכתבו כ"ג¹² והספר "חומר לעבודה"¹³ מאת הרב האלמוני¹⁴ והנני בזה להביע לפני כ"ג אשר הרושם של הספר על היודעים ומבינים הוא ראוי להיות לטובה ובכלל מחשבתו של המחבר היא רצויה, וידיעותיו הן עשירות.

8. שתי האגרות שלפנינו משיבות על החידה שכראש הספר המדובר "תורת מעשה בראשית בביאור מדעי" (קייאן תרצ"ד). המחבר הרב אליהו מרדכי ולקובסקי, ראו בהמשך הערה 14, כותב שם (עמ' ב) כי הספר נדפס עם הערותיו של "גאון דורנו חסידא ופרישא, אדמו"ר שליט"א, שגדולי עולם (כפי הנראה, הרא"ד שפירא) החליטו שלו (הרב קוק) נאה להוציא משפט על מאמרים אלה, לפי שנהירין לו שבילי דרקיע, תורת הסוד והקבלה ויחד עם זה תורת המדע ומסקנותיו האחרונות". ניתן רק לשער מדוע השמיט המחבר את שמו של הרב זצ"ל בהבאת ששה עמודים (!) של "הערות מגאון דורנו חסידא ופרישא, אדמו"ר שליט"א".
9. עותק האגרת המקורית בן שלושה עמודים שלמים בכתי"ק של מרן הרב זצ"ל נמצא במרכז התיעודי בבית הרב, יחד עם האגרת המקורית עם שאלתו הנ"ל של הרב אברהם כהנא שפירא, אל הרב. האגרות טרם פורסמו עד כה.
10. ראו לעיל הערה 2.
11. באהבה רבה. הרצי"ה זצ"ל מסר, שבחי ראי"ה, עמ' מד, שהרב הכיר וחיבב את הרא"ד כהנא שפירא מתקופתם המשותפת בישיבת וולוז'ין. השניים אף נסעו ביחד לארה"ב בשנת תרפ"ד ושהו שם זה במחיצת זה במשך יותר מחצי שנה (!) עם הרמ"מ עפשטיין, ראש ישיבת סלבודקה, כדי להתרים עבור הישיבות בא"י ובאירופה.

ועל דבר עצם ההתעוררות לעסוק באלו העניינים העומדים ברומו של עולם, ודאי הוא ענין מצוה שהזמן גרמא, בימינו שהמחקרים של מסתרי הבריאה הולכים ומתפרסמים, בעתונים, ובספרים מבוארים שיד הכל ממשמשים בהם, אבל בכל זה, הנני מוכרח לומר שלא בכל העניינים שמר המחבר את השורה הראויה וישנם דברים שהם קרובים לבחינת "הציץ ונפגע"¹⁵ למרות מה שאין ספק שהוא מלא יראת שמים ביחוד, לא עמד המחבר על ההבדלה שבין הקודש ובין החול, בכל העומק הראוי למחקר נורא כזה שהוא עסוק בו, ויותר מדאי הדביק את הענין הרוחני להדברים המוחשיים והחומריים, ומתוך כך נכשל בסוד הצמצום, לחשוב על ד' תועה ולהתקרב לדעת הקדמות והחיוב¹⁶ ששתי הדיעות¹⁷ הן מחריבות עולם, ואין שום הוכחה מדעית על חיובם, ולמותר נגע במקום שאין היד השכלית של כל יצור מגעת שם.

12. יתכן שצ"ל: "מכתבו דכ"ג", כפי שמופיע למשל במשפט כהן, סימן סא, או "מכתב כ"ג".
13. מתואר בספר עצמו כך: "יצירה חדשה בספרות הרבנות - שני המאורות הגדולים והוא "חומר לעבודה", חוברת א. מכילה ביאור מדעי למעשה בראשית והשקפה רחבה ועמוקה על מהות העולם והטבע מנקודת מבט חכמת האמת והמדע, נחלק לפרקים בשם: 'חזיוני אמציהו'", קיידאן תרצ"ד, ומצולם באוצרות הראי"ה, במהדורה קמא בלבד, עמ' 953-1038. מטרתו המוצהרת של הספר היא להיות "גשר בריא בנוי לתלפיות על התהום המפסיקה בין דעות המדע הכי אחרונות ובין קבלת אבות ומסורת עתיקה". עיקרי הספר יצאו לאור בתור 'תורת מעשה בראשית: בביאור מדעי', ירושלים תשי"א. בעותק הספר הפרטי של גרשום שלום הנמצא בספריה הלאומית, רשם הלה כי ספר זה הוא: "אחד מספרי הקבלה האחרונים המעניינים ביותר ומקוריים בניסיונו לפרש הדברים בראיה חדשה".
14. הרב אליהו מרדכי ולקובסקי ב"ר צבי יחיאל הלוי (תרל"ג-תשכ"ב/1873-1962), היה רב פוסק ומקובל, למד בסלבודקה ובראדין, ואחר כך כיהן ברכנות חשובה במוסקבה. הוא עלה לארץ בשנת תרצ"ד, וכעבור שנתיים נבחר לחבר מועצת הרבנות הראשית. בנוסף לחיבור המדובר כאן, ראמ"ו חיבר את סדרת 'מערכת התלמוד והפוסקים', בניסיון לצרף התלמוד עם ההלכה למעשה, בדומה לחיבורו של הראי"ה 'הלכה ברורה', וזכה למכתב הסכמה חמה ביותר, הסכמות הראיה - מהדורה מורחבת, סימן ע.
15. על פי חגיגה יד ע"ב: "ארבעה נכנסו לפרדס... בן זומא הציץ ונפגע".
16. כך העיר לו הרב על דברי חזוני אמציהו בחזיון יב, אוצרות הראי"ה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 1036, "אבל חלילה ליחש לו ית' חיוב כלפי מה שחוץ לו באיזה בחי' שהיא, כי כלל גדול הוא 'כל אשר חפץ ד' עשה בשמים ובארץ'... קדמות הרצון במחלוקת היא שנויה, וחיוב הרצון זהו דבר משולל לגמרי ורחמנא לצלן מהאי דעתא, וע"כ צריך ענין זה הסברא ברורה להשמר ממכשול".
17. קדמות העולם, או שחלילה הקב"ה היה חייב לברוא, דבר שהיה מצביע ח"ו על חיסרון.

ובהגהתו בדף ס' ע"ב¹⁸ במוסגר היתה לו טובה השתיקה, ולא היה לו שום צורך להעלות על שפה ביטוי כזה, שאין לו שום צורך בפילוסופיותו כלל.

גם¹⁹ מה שעמד לימין רבי אליעזר הגדול וביטא בשפתיו על הרמב"ם יותר מדאי לא צדק. אמת הדבר שדברי ר"א נקיים הם מהחשד של הקדמות שחשב עליו הרמב"ם,²⁰ אבל כוונת הרמב"ם היתה רצויה, מפני שראה שדעת הקדמות המהרסת את הדת, הלכה ונקלטה בלבבות, מתוך השפעתו של אריסטו אז על המחשבה הפילוסופית, ומהם היו שתמכו דבריהם באיזה מאמר מחז"ל. על כן רצה הרמב"ם להראות שגם אם נמצא שאחד התנאים היותר גדולים חשב כן, לא נתחשב עמו כי יסוד התורה הוא יותר קדוש מכל.²¹ וברורות האחרונים, עשה כמעשה זה²² הגאון ר' יעקב עמדין מפני

18. בחוברת המצולמת באוצרות הראיה (לעיל הערה 13), אין 'עמודי ב', ועל כן קשה לדעת לאיזו פיסקה מתכוון הרב זצ"ל.
19. הפיסקה הזאת מובאת בהערות הרב (לעיל הערה 16), עמ' 1037, על חזיון כ, עמ' 1013-1012.
20. רמב"ם, מורה נבוכים (תרגום: ר"י קאפח), חלק ב, פרק כו: "ראיתי לר' אליעזר הגדול (פרקי דר' אליעזר, נוסח תימן, פ"ג) לא ראיתי כלל יותר תמוהים מהם בדברי אף אחד מההולכים בתורת משה... אמר 'שמים מאי זה מקום נבראו? מאור לבושו לקח ונטה כשמלה והיו נמתחין והולכין... הארץ מאי זה מקום נבראת? משלג שתחת כסא כבודו...'. האם סבור הוא כי בטל הוא שימצא יש מן האין? ... יהיה זה מוזר מאד, שנמצא שהודה בקדמות העולם אלא שהוא כהשקפת אפלאטון", כלומר שיש מציאות חומר קדמון בשם היולי. "כללו של דבר, הם דברים המשבשים דעתו של המלומד הדתי מאד מאד".
21. דברי הרב זצ"ל כאן כמעט זהים להערותו על הרמב"ם, מורה נבוכים, שם, פרק ל, התוקף את דברי ר' אבהו, קהלת רבה ג, א [יא]: "שהיה הקב"ה בונה עולמות ומחריבן". ראו 'הערות למורה נבוכים' (שהועתקו מגליון ספרו האישי של מרן הרב זצ"ל ע"י ידידי הר"מ צוריאלי), אוצרות הראיה (לעיל הערה 8), עמ' 946, אף שם מגן הרב קוק על דברי האמורא מול ביקורת הרמב"ם, ואז חוזר ומלמד זכות על הרמב"ם, שמגמתיותו נובעת מרצון לחזק את אמונת החידוש גם על חשבון כבוד אמורא מסוים.
22. לתקוף רב או ספר מסוים כדי לחזק מגמה יותר יסודית ורחופה. הרב טוען שהיעב"ץ היה מגמתי בביקורתו על הזוהר כדי להחליש את השבתאים. כיוון דומה של 'לימוד זכות' נקט הרב זצ"ל גם כלפי טענת הרש"ר הירש, חורב, וילנה תרס"ב, עמ' 436, הממעטת בחשיבות העצמית של ארץ ישראל. מתרץ הרב, אורות, עמ' ט, שמא רק נקט רש"ר בגישה מגמתית "כדי לבצר על ידה את הרעיון היהדותי בגולה".

שראה שסמכו נמשכי הש"ץ²³ על הזוהר, לא חשש לקרושתו והטיל בו נרגא²⁴ בספרו המטפחת²⁵ וע"ז אמר הגאון חת"ס ז"ל עליו,²⁶ נאמנים פצעי אוהב.²⁷

23. שבתי צבי שר"י, שממשיכי דרכו גם לאחר מותו, כמו הפראנקיסטים, הסתמכו רבות על ספר הזוהר.

24. גרזן.

25. ר' יעקב עמדין (היעב"ץ) מטפחת ספרים, אלטונא תקכ"ט, ספר שנושאו העיקרי הוכחת איחור חלק מדברי הזוהר, וכן שוב במור וקציעה או"ח סימן כה, דף כא. הרב קוק הולך כאן בעקבות החיד"א, שם הגדולים, מערכת ספרים, ערך זה, שהסביר שהיעב"ץ היה מגמתי להחליש את השבתאים. אין בכוננת היעב"ץ לזלזל בזוהר, והוא לפעמים אף מוכיח ממנו להלכה, ראו למשל שאילת יעב"ץ סימן מ. הר"ש אבינר אף מביא ממטפחת ספרים פרק ז, שמבין המחברים שהוסיפו לזוהר לפי שיטתו, היו גלגולי נשמות של רשב"י ובנו, ומה לי רשב"י עצמו, ומה לי גלגוליו! הרב קוק בעצמו יצא בתוקף נגד המפקקים במקוריות הזוהר, ראו אגרות הראיה ב, סימן תרכו; מאמרי הראיה עמ' 518-519, אך אף שם הביא את דברי היעב"ץ, "אפילו נתערבו בהם איזה דברים שראויים לבקורת, כמו שעשה הגאון יעב"ץ במטפחתו, אין העיקר בטל בכך...", וראו היטב בהמשך בהערה הבאה.

26. ראו שו"ת חתם סופר, ליקוטים, סימן נט, שנזהר מאוד בלשונו ולא רצה לכתוב את הדברים במפורש: "שאמרו חז"ל (פסחים ק"ב ע"א) 'רצית להחנק תתלה באילן גדול' (ופרש"י שם: "לומר דבר שיהיה נשמע לבריות ויקבלו ממך, אמור בשם אדם גדול"). ואל תאשימהו (את אותו רב בעירו של השואל שכנראה 'המציא' מקור. א.ש.). עבור זה, הנה נמצא בשכונתך ס' מטפחת ספרים למהריעב"ץ תמצא שם כי דבר גדול דבר הנביא (!) ז"ל בענין זה הלא ישתוממו רואיו וד"ל [ודי לחכימא (ברמיזא)]. הרב מחדש שהחת"ס מלמד כאן זכות על היעב"ץ שהסתפק במקוריותו של חלק מספר הזוהר כאמור, מתוך אהבת התורה וכדי להחליש את השבתאים, וכנראה שאף מלמד גם זכות על אלה שאולי הכניסו דברים בפיו של רשב"י. הרב הנזיר זצ"ל, בחיבורו שבכת"י בשם 'מנגינות התיקונים' שקיבלתי מידידי הרב הראל כהן מארכיון 'נזר דוד', כתב שאף מרן הרב קוק זצ"ל בעצמו נקט בגישת היעב"ץ, וסבר שאף ר' יעקב עמדין האמין ש"התיקונים וכן הרעיא מהימנא, הם גילויים עליונים בלשונם ממש, מרוחו ונשמתו של רשב"י ומשה, הרי הם כאלו דבריהם ממש, ובעולם האצילות נחשב זה ממש דבריהם. אמנם בפשט, בעולם העשיה, הרי הם נכתבו בידי צדיקים וקדושים אחרונים, בזמן מאוחר... ומקורם בקודש עליון ואי אפשר בלי רוה"ק... וכבר דיבר ע"ז הגאון בעל מטפחת ספרים (היעב"ץ), הבא בהוכחות רבות... (ש)נכתבו בידי אחד הרבנים הספרדים... אלא שנכתבו ברוה"ק, בשם הכותב, בגילוי נשמות צדיקים, קדושי עליון. ודבריו אמת וצדק, ומהם אל תזוז... הכללים בגילוי עליון בלשונם...", אך חלק מהפרטים הועלו על הכתב בדורות יתר מאוחרים. ומסיים הנזיר: "יסוד הדברים קיבלתי מפי מרן (הרב קוק) שליט"א."

27. עדות דומה וקרובה למה שכתב הרב בשם החת"ס נמצאת אצל ר"י שווארץ, זכרון למשה, ברוקלין תש"נ, עמ' קנא, בשם הגאון הצדיק מאונסדארף, "שכאשר הביא לפני החת"ס זצ"ל את הספר 'בר יוחאי' מהחכם מ' משה קוניץ ע"ה [נגד טענות היעב"ץ. א.ש.] פתח ואומר,

סוף דבר, המחבר של הספר הזה הוא איש חשוב ונעלה, ועצם שאיפתו היא טובה וקדושה, אבל במהלך הספר ישנם סיגים שצריכים להסיר אותם שלא יזוקו בהם רבים. והשי"ת יישר את דרכנו, באור תורת אמת, ולא נבוש, ולא נכלם מאבותינו לנצח.

והנה קבלתי ג"כ את המכתב של ועד הרבנים די שדר לי מני"ר²⁸ שליט"א ואשמח מאד על כינוס לצדיקים ועל התעוררות של פעולה, לחזוק היהדות באופן כללי.²⁹ ויה"ר שתשרה שכינה במעשה ידינו, וראוי מאד לעורר את הלבבות להתייחס לא"י ובנינה בצורה של חבה והערצה של קדושה, יחד עם ההערה לכלכל את כל דבר הישוב ע"פ התורה והמצוה, שזהו דבר מחוייב בכל מקום שישראל שרויים שם, חובת הכלל וחובת הפרט. ובנדון דידן הענינים החיוביים הם יותר צודקים מהשליליים, להיפוך ממה שכתב הרמב"ם³⁰ והחווה"ל³¹ ועוד³² במדות הבורא יתברך שהשגתינו בהן באופן שלילי³³ הם יותר צודקים, מהחיוביים.³⁴

'ערכים עלי דברי דודים שבס' מטפחות סופרים מהגאון היעב"ץ זצ"ל ממענות הבר יוחאי". יש לציין גם לדברי ר' ראובן הכהן רפפורט מטרנאפל (תלמיד בעל המנחת חינוך), שבהקדמתו לעיטור סופרים שעל המטפחת ספרים (לבוש תר"ל) כתב: "והנה ראיתי חיבור ב"י [בר יוחאי] מתגדר להשיב על השגות הגאון המחבר [היעב"ץ] ואין רצוני לדבר בגנות וכו' אבל בדרך כלל אומר שיפה אמר החכם מכל אדם 'נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיות שונא' (משלי כז, ו)".

28. מעלתו נרו יאיר.

29. ניתן רק לשער שאולי מדובר על יוזמה לארגן את הכנסיה הגדולה השלישית של אגודת ישראל, כפי שהיו שש שנים בין הראשונה (תרפ"ג) לבין השנייה (תרפ"ט), וכינתיים כבר עברו חמש שנים והגיע הזמן לתכנן את הועידה הבאה. הרב קוק זצ"ל ראה חשיבות בדבר ונסע לאירופה להשתתף בכנסיה הראשונה שהייתה אמורה להיות בשנת תרע"ד, אך פרוץ מלחמת העולם הראשונה דחה את הכנסיה כמעט בעשור, ואף עיכב את חזרת הרב לארץ למשך חמש שנים. בנוסף, גם שני המשפטים הבאים של הרב מתאימים להקשר זה של ארגון כנסיית אגודת ישראל, ובפרט שכמה חדשים לפני כתיבת האגרת, בחודש שבט תרצ"ד, ביקרו אצל הרב שני מנהיגי אגודת ישראל העולמית: הר"י בנימין הורוביץ וד"ר יצחק בריוער, שהתנצלו על התנהגותם הפוגעת של קנאי אגודת ישראל שכירושלים. הרב זצ"ל בירך על ההתקרבות של התנועה העולמית החרדית לענייני יישוב ובניין ארץ ישראל, שנבעה גם מענני החושך שהתפשטו אז באירופה, והתרוצצות גם אצל חרדים רבים לנסות לעלות לארץ.

30. מורה נבוכים (לעיל הערה 20), חלק א, פרק נח.

31. ר' בחיי אבן פקודה, חובות הלבבות, שער היחוד, פרק י.

32. למשל ריה"ל, ספר הכוזרי, מאמר שני, ב.

33. אי אפשר להבין את הקב"ה במונחים חיוביים מוגבלים, וגם הכינויים החיוביים, כגון א-ל-חי, הם כאמת על דרך השלילה, שאינו מת.

והנני בזה חותם בכרכת אה"ר ואהבת עולם, כנה"ר ונפש ידי"ע דוש"ת,³⁵
באהבת נצח מהר הקודש מירושלים,
הק' אברהם יצחק ה"ק

34. בנימת הומור מצביע הרב זצ"ל על המגוון שבמידה הרעה של אלה שרואים את השלילי במה שקורה בארץ ישראל יותר מהחיובי. בהזדמנות אחרת, שכחי הראיה, ירושלים תשל"ט, עמ' רז, הטעים הרב את פשט המקרא בהקשר זה, "וראה בטוב ירושלים" (תהלים קכח, ה).
35. כנפשו הרמה ונפש ידיד עולם, דורש שלומו תמיד.